

VÖRÖS ISTVÁN

Összevarrt halottak

11 BEKEZDÉS A FORDÍTÁSBAN ÉLŐ IRODALMAKRÓL

Csehszlovákia német megszállása után a Belgiumban rekedt Egon Hostovský másodfokú nagybátyja, Stefan Zweig segítségét kérte. Semmi másra nem számítva tőle, mint hogy bemutassa párizsi kiadójának, akivel azután már személyesen akart tárgyalni. Zweig megtagadta kérését, mondván, hogy egy tapasztalt írónak nem szabad másként segítenie a kezdőt, mint művei nívójával. És hogy egy kis irodalom képviselőjének úgy sincs semmi esélye sem bejutni a világirodalomba. A világirodalomba, amit a nagy irodalmak képeznek. Nagy irodalmakon pedig a német, angol és a francia nyelvű irodalmat értette. Leveleiben, melyeket ekkor küldött unokaöccsének, felváltva használja a nagy irodalom és a nagy népek irodalma kifejezést. Illetve ennek ellentétéként a kis irodalom és a kis népek irodalma kifejezés közé is egyenlőségjelet tesz. Ami továbbgondolva annyit jelent, hogyha a nagy népek irodalma alkotja a világirodalmat, akkor a nagy népek alkotják a világot.

De mitől nagy vagy kicsi egy nép? A rá háruló történelmi feladat nagysága és fontossága szabja ezt meg, véli Jan Patočka. Nem a létszám perdöntő tehát, hanem a történelem figyelme. Ami pedig hol ide téved, hol oda. De vajon a történelmi feladat lehet-e esztétikai értékmérő? Természetesen nem. Ugyanakkor olyan kihívást teremthet, mely az egész társadalomra, így az irodalom társadalmára is mobilizáló erővel hathat. Am az egyes művek megítélésében mindig is azok önértéke, esztétikai minősége a perdöntő. Csakhogy egy nemzeti irodalom nívója már más kérdés. Hiszen nemcsak az egyes művek értéke határozza meg, hozzátartozik a művek helye is a körülötte levő világban. Társadalmi fontosságuk, az olvasási szokások, a kultúra intézményrendszere, az állam viszonyulása hozzájuk és az emberek viszonya ehhez az állami hozzáálláshoz. Egy nemzeti irodalom olyan összetett felépítésű, mint egy ember. Testét a fönt vázolt viszonyrendszer jelenti, fejét maguk a művek, a lelkét pedig talán az, ami a művek mögött van. Az a titokzatos elem, mely nincs a mű szövetébe közvetlenül belefoglalva, hanem csak az erőterében van. Melyik irodalom jut be könnyebben a világirodalomba, a magas átlagszínvonalú, ahol alig vannak kiemelkedő művek, vagy az, ahol magányos óriások alkotnak egy barbár, kultúrátlan világban? Más szóval művekből vagy irodalmakból tevődik össze a világirodalom?

Alighanem Zweignek abban igaza van, hogy egyes irodalmak automatikusan beletartoznak a világirodalomba. Másokból pedig inkább csak művek kerülnek be. Ebből pedig az következik, hogy ez utóbbiak szinte mindig félreértve vagy félig megértve lesznek a világirodalom részei, hiszen kiragadják őket összefüggéseikből, elszakítják gyökereiktől. Attól, aminek a hatására, és attól is, ami ellen íródtak. Persze, hogy mely irodalmak számítanak nagynak, az korról korra változik. Manapság a francia mintha távolodna a centrumtól, a spanyol vagy a kínai pedig mintha közelítene hozzá. Az orosz kétszáz éve bent van, valaki Gogol köpenyébe csavarva becsempészte. A világirodalom mostanában csakugyan világirodalommá tágul, megszűnik pusztán európai, később európai és észak-amerikai lenni.

Nagy nemzet is csak az lehet, amelynek mondanivalója van a világösszefüggések számára. Cseheknek, lengyeleknek, magyaroknak volt ilyen a hatvanas-hetvenes években, amikor abban a világméretű kísérletben vettek részt, miként lehet emberarcúvá tenni egy arctalan rezsimit. De ez most így visszatekintve mintha inkább az irodalmi vetülete lenne annak, ami történt. Mintha egy hatalmas metafora borult volna a szovjet világ nyugati peremére, hogy eltakarja, mi bomlik ott valójában és mi bont. A történelemben ezeknek az országoknak egész más volt a szerepe: segítettek a kétpólusú világ lebontásában. Tehát miközben polgáraik és íróik az egypártrendszer megszüntetésén fáradtak, vagy azt hitték, hogy azon fáradoznak, nagyobb léptékben épp egy uniformizálódáson dolgoztak. A globalizáció végtére is makrogazdasági egypártrendszer.

A hatvanas-hetvenes években közép-európai alkotóknak viszonylag könnyű bejárása lett az európai irodalomba és kultúrába. Hrabal, Kundera, Mrožek, Örkény fogadtatása egyértelmű volt. Manapság sem lehetetlen ezeket a kapukat áttörni, csak azt kell megérteni, észrevenni, hogy ezek a kapuk gyakran már sehová se nyílnak. A gazdaság egyre nagyobb hatást gyakorol a világ menetére. Egy túlideologizált világból mi, közép-európaiak egy nemcsak ideológiai-, de kultúramentes világba juthattunk ki. Kis népeink irodalma nem kis irodalom, ezt nemcsak a magyarról mondhatjuk el, hanem a csehről vagy akár a szlovénról is. A lengyel pedig talán nem is olyan kis nép. Ugyanakkor a kis népek kicsiny irodalmi piacot jelentenek, így az itt születő művek megjelentetése tulajdonképpen nem gazdaságos, nem ésszerű, tehát talán nem is szükséges. Különben is ott vannak a kommunikáció új csatornái, ahol mindenki mindenkihez eltalálhat. Nos igen, de így elvész az esztétikai szempontú szelekció. Egy virtuális térben elhelyezkedő agóra, vagy Hyde-park, nem kedvez sem az elmélyült figyelemnek, sem az elmélyült munkának. A művészet ugyanis alapvetően antidemokratikus valami, benne nincs egyenlőség, de nincs szabadság se, és nincs testvériség. A művészeti élet akkor ér valamit, ha igenis

vannak benne kiválók, és legkiválóbbak, akik megkülönböztetett figyelemre tarthatnak számot.

Különben a virtuális tér sem segít át a nyelvi akadályokon. Afelé tart-e a világ, hogy az irodalom szétmálljon egyfajta pongyola hálózati írásbeliségben? A *Bűn és bűnhődés* vagy az *Isteni színjáték* helyét átvehetik-e rossz angolsággal, közösen megírt szövegek? Föloldódhat-e az egyéniség valami újfajta, emberarcú kollektívizmusból? Ha nem lesz individuum, nem lesz kultúra sem, ha nem lesz kultúra, ha mint fölösleges megszűnik a kötelező irodalomalkotás, akkor megszűnik a világirodalom is. Ahogy rég megszűnt a kultúra másik tartó pillérének, a latin nyelvnek a kötelező oktatása is.

Sőt, ha ezeket az erővonalakat meghosszabbítjuk, akkor megjósolható, hogy száz-kétszáz év alatt eljuthatunk odáig, hogy előbb, mint fölöslegest, megszüntessék a humán egyetemeket, aztán általában az egyetemeket. Az a miniszterelnök, vagy világelnök, aki a döntést kivitelezzi, hihetetlenül jó költségvetési eredményeket tudhat majd magáénak. Ugyanígy megszüntetendő az egészségügy is. Ha semmit nem fordítunk rá, akkor az bőven ellentételezi a korai halálozásból származó károkat. Különben is, az emberek képzetlenek lesznek, tehát haláluk nem jelenti majd különösebb fölhalmozott értékek elvesztését.

Ha a kultúra nem törődik bele ebbe, és repülő egyetemek, netán repülő általános iskolák fognak szerveződni, akkor a címben emlegetett összevarrt halottak megelevenednek. A világirodalom is, ha csak titkon, de újra életre kel.

A kultúra elvesztése elkerülhetetlenül nyelvvesztéshez is vezetne. Ez mindenestre egyenlőségjelet tenne kis és nagy nyelvek, kis és nagy irodalmak közé. A kis népek írói abban mindenestre előbbre járnak a nagyokéhoz képest, hogy műveik már most halottak, mert fordításba kényszerülnek, ha be akarnak jutni a világirodalom piacára. És egy mű csak akkor fordítható, ha arról a kultúráról van valami kép a célnyelv népének tudatában. Vagyis ha az illető irodalom, mint egész beletartozik a világirodalomba. Ellenkező esetben élettelen tagokból, pusztá mondatokból kell összevarrnia a fordítónak a művet, vagyis jószerivel a lehetetlenre vállalkozik.

A nagy irodalmaknak mégis elengedhetetlen érdeke, hogy magukba integrálják azt, amit ők nem tudnak. Mert egy nagy irodalomban statisztikailag nyilván szükségszerűen sokkal több minden van meg, mint egy kicsiben, egy valami mégsem lehet meg benne, a kicsiség tudata. Pedig éppen ez tehet emberivé egy művet és egy irodalmat is. A kicsiség tudatától szenvedő író sokkal gyakrabban kényszerül arra, hogy mindent akarjon, és így, ha műve nem is feltétlenül, de az az irodalom, amelyet gyarapít, szükségszerűen kudarcot halmoz kudarcra. A kudarc nagyon fontos dolog. Föl kell dolgozni. Túl kell lépni rajta. És ez mozgásba hozhat néha egy ügyesen összevarrt halottat is.

Egon Hostovský például, amikor Zweig visszautasította, vízumot szerzett Párizsba, és ott maga tárgyalt kiadókkal. Gabriel Marcel elfogadta és kiadásra javasolta regényét. Melynek megjelenését ugyan késleltette, hogy közben a háború áterjed Franciaországra is, de a háború után Hostovsky szerződése újra érvénybe lépett és meg is jelent a regénye. Stefan Zweig a háború alatt Brazíliában öngyilkos lett. Kegyetlen igazságával ennek ellenére szembe kell néznünk.

